

VOORAF

Het is aardedonker en de oostenwind jaagt de tranen in je ogen, zo koud. Het is 1 februari 2010, zevenenvijftig jaar na de Ramp. In de Eendragtspolder, ten oosten van Terneuzen, aan de voet van de Zeedijk, zitten Magda en Nout aan de eet-
tafel, in de keuken van de boerderij. Magda neemt haar tekst door en verandert hier en daar nog een woord. Af en toe wordt er gebeld door een boer die wil weten hoe laat ze waar verzamelen. Nout geeft aanwijzingen. Magda is het gezicht van de strijd tegen het ontpolderen; Nout haar stille kracht, al een leven lang.

Na het avondeten loopt hij naar buiten, naar de schuur, een dik jack aan en een blauwe wollen muts op. Hij klimt op zijn trekker, sluit de deur van de cabine en start de motor. Vanaf de schuur leidt een met steenslag verhard pad naar de voet van de Zeedijk. Aan het eind van het pad slaat hij rechtsaf, in oostelijke richting. Bij iedere boerderij die hij passeert sluit een trekker aan.

De streek boven Hulst is weids en donker; ten zuiden van het ingeslapen middeleeuwse stadje ligt de grens met België. De grensstreek heeft zijn eigenaardigheden; het is niet voor niets het land van Reinaert de Vos. De waarheid zeg je hier niet hardop, tenzij in fabels.

Wanneer Nout Hulst nadert, rijdt hij aan de kop van een colonne van trekkers. Uit het zuiden, uit het oosten, uit de Prosperpolder, uit de Hedwigepolder, zelfs van over de grens

rijden boerentrekkers naar Hulst. Buiten de Wallen verzamelen ze zich; een machtig leger. Een enkel gebaar is voldoende. Op 1 februari wordt eigenlijk niet gesproken; eenieder heeft genoeg aan de eigen gedachten en herinneringen. Vanavond komt er iets anders bij. Iedereen begrijpt waarom het gaat. Nout geeft een sein en iedereen volgt, brommend, brullend met de motoren. De trekkers rijden Hulst binnen de Grote Markt op. Voor het laatmiddeleeuwse stadhuis hebben zich duizend, vijftienhonderd mensen verzameld.

Om halfzeven verlaat de burgemeester, met de ketting om zijn hals, gevolgd door zijn wethouders en alle raadsleden, het stadhuis. Buiten klimt hij op een verhoging; twee heren, gekleed in deftige pakken, staan links en rechts van hem, gezanten uit Den Haag. De ambtenaren hebben een officiële mededeling te doen aan de gemeenteraad; het volk tegemoet treden zijn zij niet gewend en zij vinden het evenmin gepast. Maar de burgemeester staat erop dat ze zich laten zien. Niet voor niets heeft hij, samen met het actiecomité, opgeroepen tot een volksoproer.

In de ijzige kou neemt de burgemeester het woord. Hij zegt dat er voor het ontpolderen geen draagvlak is, niet in de gemeenteraad, niet in het college en niet op straat. 'Hoe kan het dat een overheid, in Den Haag, zonder enige vorm van overleg tegen een andere overheid, de gemeente Hulst, zegt: We nemen uw grondgebied af en zetten het onder water. Nooit. Ontpolderen nooit,' schreeuwt de burgemeester in de microfoon. Het volk op de Grote Markt roept hem na.

Wanneer de burgemeester is uitgesproken, klimt Magda het podium op. 'Hoe durft u,' zegt zij tegen de gezanten, 'hoe durft u, uitgerekend op 1 februari, komen vertellen dat jullie de dijken gaan doorsteken en ons land onder water gaan zetten. Hoe durft u?' De gewichtige heren lachen minzaam, de woorden van verontrusting, de blikken van verbijstering negerend.

Na een intensieve mediacampagne in de laatste weken van

augustus en de daaropvolgende hoge politieke druk, zelfs vanuit het kantoor van de machtige Europese Commissie, heeft het kabinet van Jan Peter Balkenende (CDA), Wouter Bos (PvdA) en André Rouvoet (ChristenUnie) besloten dat er wordt ontpolderd. Sindsdien is de belangstelling van de landelijke media voor de Zeeuwse polder verdwenen. Er zijn nu dan ook geen 'Hollandse' journalisten in Hulst.

Op het moment dat de burgemeester het volk op het marktplein uitnodigt om de besprekingen binnen verder te volgen, springt een Haagse jongeman op het podium. 'Ik ben lid van de Tweede Kamer,' zegt hij, 'mijn naam is Richard de Mos. We gaan niet ontpolderen als het aan de pvv ligt,' roept hij door de microfoon. 'En als ze dat wel gaan doen, dan kom ik hier terug en ik zal de dijk met mijn lichaam beschermen.' Op de Grote Markt van Hulst wordt geklapt.

Enkele weken later vinden er provinciale verkiezingen plaats. De pvv doet voor het eerst mee, wint vanuit het niets vijf zetels en wordt de op een na grootste partij van Zeeland. Niet veel later valt het kabinet-Balkenende iv en vormt zich na verkiezingen een nieuwe coalitie van CDA en VVD, gedoogd door de pvv. Geert Wilders zet de toon. Minister-president Mark Rutte zegt verheugd dat het een kabinet wordt waarbij rechts de vingers kan aflikken. Het besluit om te ontpolderen wordt herzien.

Daarmee is de Hedwigepolder waarschijnlijk nog niet gered. Ontpoldering kan alleen worden voorkomen wanneer voor- en tegenstanders een voor alle partijen aanvaardbaar compromis bereiken. Zo'n plan hoeft niet ingewikkeld te zijn maar dan moeten volksvertegenwoordigers en bestuurders de wil en het vermogen hebben zo'n compromis te bereiken. Noch in Den Haag, noch in Antwerpen zijn politici daartoe bereid of in staat.

De uitslag van de verkiezingen in 2010 laat zien dat veel mensen in het land boos zijn op 'Den Haag' en op de Partij van de Arbeid in het bijzonder. Zij voelen zich in de steek

gelaten, niet gehoord, onbegrepen. De Partij van de Arbeid wordt door grote groepen mensen afgewezen. 'Het zijn bestuurders die alleen maar oog hebben voor zichzelf en mooie baantjes,' is een veelgehoorde opmerking.

In dezelfde periode wordt mijn oudste zoon van school gestuurd, leerling van het roc Zeeland. 'Wat kom jij hier eigenlijk doen?' vraagt een onderuitgezakte mevrouw hem tijdens het eindgesprek aan het einde van het eerste lesjaar. 'Je hebt geen grote mond, joh. Wat ga je daaraan doen?' Mijn zoon weet niet wat hij moet zeggen en zwijgt. De remedial teacher doet er nog een schepje bovenop: 'Wat doe jij hier eigenlijk?' Een andere docente legt het zo uit: hij mist 'de competentie assertiviteit'. Dat klopt; hij is zestien jaar en nog onzeker. Brieven aan de directrice van de school hebben geen effect, ze geeft nooit antwoord. Deze voorzitter van het college van bestuur verdient een vast salaris waar een minister jaloers op zou worden en is net als ik lid van de Partij van de Arbeid.

Hoe kunnen zulke dingen gebeuren? Wat is er aan de hand wanneer het politici aan macht en gezag ontbreekt om een oplossing voor eenvoudige problemen te verzinnen? Wat is er aan de hand wanneer een school met vele duizenden leerlingen verzandt in organisatorische chaos, waarvan de verhalen van mijn zoon en zijn vrienden dagelijks getuigen?

De Partij van de Arbeid krijgt bij verkiezingen, keer op keer, de rekening gepresenteerd. De boodschap van de partij: opkomen voor eenvoudige mensen, voor gelijke rechten en gelijke kansen, staat meer en meer op gespannen voet met de decadentie in het openbaar bestuur en in de samenleving. Gaat het niet vaak om het eigenbelang, om ijdelheid en macht, niet alleen in het gemeentehuis maar ook in de grote zorginstellingen, in de scholen, in al die publieke diensten die in de voorbije decennia zijn geprivatiseerd en verzelfstandigd?

Er is nog iets anders. De wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog heeft niet alleen geleid tot een enorme vrijheidsdrang maar ook tot algemene toepassing van nieuwe technologieën. Gezinnen bezitten twee, drie auto's, vliegverkeer wordt steeds goedkoper. De computer en het internet veroorzaken een maatschappelijke revolutie en wereldwijde, economische verbondenheid en afhankelijkheid. Lekker jezelf zijn is al enkele generaties een levensmotto, en tegelijk maken steeds meer mensen geen deel uit van die economische en sociale dynamiek.

Zijn er meer Hedwigepolders in Nederland? Zijn er meer kinderen waarvoor het schoolsysteem niet past? En hoe wordt geld verdiend in het land? Wie vaart wel en wie valt buiten de boot? Hoe ziet het land er eigenlijk uit? En wat is de actualiteit en betekenis van de sociaaldemocratie? Wat zijn de ergernissen, de verhalen en dromen van de mensen die je niet ziet in *De Wereld Draait Door*? Wat zijn de stemmen van de mensen die al slapen wanneer Pauw en Witteman de luiken van hun praathuisje openen, omdat zij de volgende ochtend om vijf uur opstaan en om zes uur naar het werk gaan? Die vragen dringen zich bij mij op, elke dag opnieuw. Wat te doen?

Als jongste verslaggever heb ik me bij dagblad *De Morgen* in Brussel maatschappelijk gevormd. Ik leerde er luisteren en schrijven, ik leerde hoe je nieuws maakt en een beetje, haast onbewust, hoe de samenleving in elkaar steekt en dat macht tegenmacht behoeft.

In 1980 doe ik voor de krant verslag van een proces in Kiel tegen drie nazi's die verantwoordelijk waren voor de deportatie van 25 000 Joden in de Tweede Wereldoorlog. Van de drie gedagvaarde Duitsers pleegt er één, Ernst Ehlers, enkele weken voor het proces zelfmoord. Ehlers is na de oorlog rechter in Kiel. Zolang hij als rechter werkt, kan hij een proces tegenhouden. Eenmaal met pensioen wil hij zich een procesgang besparen. De oud-rechter neemt een bad en gooit zijn elektrisch scheerapparaat in het water. De tweede beschuldigde,

Constantin Canaris, krijgt een verklaring van zijn arts dat hij te ziek is om het proces te volgen; hij hoeft niet te komen. De derde beschuldigde, Kurt Asche (1909), wordt wel gedaagd en verschijnt in 1980 voor de Duitse rechters in Kiel. Kurt Asche is een genadeloos antisemiet; al in 1927 wordt deze winkelbediende lid van de NSDAP en is vanaf 1936 in Berlijn belast met 'Joodse Aangelegenheden'. Hij is medeverantwoordelijk voor het vernietigen van de grote synagoge in Berlijn.

Dat proces, de documentatie vooraf, de getuigenissen van de Joden die de deportatie en de kampen overleefden, hebben een onuitwisbare indruk op me gemaakt. Nooit zal ik de vrouw vergeten die in de rechtbank verklaarde hoe ze Auschwitz heeft overleefd, terwijl ze in verwachting was. Zwangere vrouwen werden direct vergast. Hoe kunt u hier getuigen, vraagt de rechter. Ze biecht een gruwelijke abortus op, een geheim dat ze sinds de oorlog heeft verdrongen. De moeder huilt na haar getuigenis in de rechtbank op mijn schouder; ik lijk op haar zoon, zoals zij als twee druppels lijkt op mijn moeder.

Kurt Asche, die na de oorlog een drogisterij voert in Hamburg, maakt op mij een onuitwisbare indruk. Waarom? Het alledaagse van de man, met zijn zware bril, smalle gezicht en donkere kraalogen en iets te ruime, te goedkope pak is hij, Kurt Asche, iemand van zo'n vraag: 'Mag het een onsje meer zijn, mevrouw.' Een alleman die beweert dat hij niet wist wat het lot was van de gedeporteerde Joden. Hij verschuilt zich als een ware ambtenaar achter de structuur van de overheidsdienst: Befehl ist Befehl. Als ik tijdens dit proces iets leer, is het de waarde en betekenis van de rechtsstaat, van de noodzaak onafhankelijk te blijven denken en, ten slotte, te zorgen voor een logeerbed thuis.

Later, in Brussel, verneem ik op een ochtend in het Justiepaleis dat de politie van Anderlecht de avond voordien een bejaarde man in zijn woning heeft doodgeschoten. De agenten werden door de oude man, die op de eerste verdieping

boven aan de trap stond, met een luchtdrukgeweer bedreigd. Eerder die dag had hij vanuit het raam van zijn slaapkamer geschoten op kwajongens die voor de zoveelste keer pruimen uit de boom in zijn tuin stalen.

Ik ben naar het huis gegaan van de oude, doodgeschoten man en in de buurt gaan praten met de mensen. De oude baas was vriendelijk en alleenstaand. Hij woonde aan een van de drukke toegangswegen van Brussel en bekommerde zich om een oude dame die enkele huizen verderop woonde. Deze dame zat in een stoel voor het raam en was vervuild. Haar teennagels waren in haar voeten gegroeid; zij sleepte zich van de stoel naar het bed. De oude, doodgeschoten baas deed haar boodschappen en kookte. Nu was ze ten einde raad. Ze hoopte maar dat buurtkinderen voor haar boodschappen zouden doen. Ik zocht later de hoofdcommissaris van de gemeentepolitie op om zijn kant van het verhaal te horen en sprak hem vervolgens aan op het lot van de oude dame met de vergroeide teennagels. Hij beloofde me het maatschappelijk werk in te schakelen. Ik realiseerde me toen ik die avond naar huis ging dat ik geen journalist ben maar een betrokken waarnemer; ik besloot een nieuwe weg in te slaan en ontslag te nemen bij *De Morgen*.

Wat nu te doen? Is het waar wat een van de meest prominente sociaaldemocraten me zegt: 'We hebben onze doelen bereikt.' Is dat zo? Wat is er dan in het land aan de hand? Wat verklaart de tweedeling; wat is de actualiteit van de sociaal-democratie?

Om het te achterhalen ga ik op stap, tegen de geest en het tempo van de tijd in: te voet, twee dagen per week twee jaar lang, door het hele land. Elke donderdag en vrijdag wil ik luisteren en praten met de mensen die ik onderweg tegenkom. Ik ga op donderdag verder waar ik de week voordien ben gestopt. De andere dagen van de week werk ik mijn aantekeningen uit en bereid me voor op de volgende etappe. Af en toe heb ik onderweg een afspraak maar het liefst volg ik de weg van het

toeval, ik zie wel wat ik tegenkom.

Ik benader Monika Sie Dhian Ho, directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, met de vraag om mijn plan voor een voettocht te ondersteunen; tot mijn vreugde kan ik op haar en de Wiardi Beckman Stichting rekenen.

Vóór ik met de voettocht van start ga, wil ik een toetssteen hebben, een verhaal waaraan ik de rest van mijn tocht kan spiegelen. Ik ging op zoek naar iemand die het meest kwetsbaar is, het meest afhankelijk van de ander, van ons.

HET LOT VAN JOHAN

Niet ver hiervandaan, aan 'de overkant', op Schouwen-Duiveland, loop ik een dagbestedingscentrum van een zorginstelling voor gehandicapte mensen binnen. Er is juist een ingrijpende verbouwing afgerond. Het aangepaste zwembad en een gymnastiekzaal zijn gesloopt. In de plaats daarvan zijn een lunchroom en een cadeaushop gerealiseerd. Daarmee wordt een veranderende opvatting over de omgang met de gehandicapte mensen in de praktijk uitgedrukt. Niet de zorg voor en het welzijn van de mensen staat voorop, maar hun mogelijkheden om deel te nemen aan werkzaamheden en activiteiten.

In de lunchroom is een ploegje mensen, jong en oud en in meerdere en mindere mate gehandicapt, aan het werk. Sommigen hebben het syndroom van Down, anderen een autistische handicap. Samen bestieren ze de gelegenheid. Een vriendelijke, oudere dame is de begeleidster. Ik bestel een kop koffie. Een jongeman vraagt of ik zelfgemaakte appelcake bij de koffie wil. Even later brengt een onzeker meisje de koffie en daarna, op haar gemak, brengt ze een plakje appelcake. Achter de kassa zit een jonge vrouw stil en geconcentreerd te wachten tot het moment waarop ik, de enige klant, zal afrekenen.

Wanneer ik aan de begeleidster vertel over mijn voettocht, nodigt ze me uit om even mee te gaan. We lopen een gang in, passeren een bakkerij waar enkele mensen onder begeleiding aan het werk zijn en komen terecht in een ruime, lichte kamer waar eenvoudige fauteuils naast elkaar staan opgesteld. Door het raam kijk je op een binnentuin en een kinderboerderij. Links in de ruimte is een eettafel met stoelen, en rechts een keukenblok. Daar droogt een oudere man heel voorzichtig een bord. Een jonge stagiair zit aan de eettafel met Koos, een oudere mevrouw met een kinderlijke, ontwapenende lach. Ze spelen memory en draaien kaartjes om. De begeleidster van de lunchroom geeft me een hand en gaat snel terug. Ik ga bij de stagiair en Koos aan tafel zitten.

In een van de fauteuils voor het raam zie ik een grote man, Johan. Hij draagt een spijkerbroek en een rood t-shirt. Ook hij heeft het syndroom van Down, is autistisch en licht dementierend wordt me later verteld. Zijn grootste handicap is zijn onvermogen om te spreken. In Nederlands-Indië werd hij als kind gepest en hard op zijn hoofd geslagen. Daarna heeft hij nooit meer gesproken.

Hij zit, licht voorovergebogen, in zijn stoel en wrijft aanhoudend met zijn rechterhand over zijn rechterdijbeen. Af en toe kijkt hij me even aan maar ontwijkt mijn ogen. Wanneer Johan bang is of in zichzelf gekeerd, wrijft hij over zijn been. Wil hij je iets zeggen, dan wijst hij je aan, met zijn rechterhand, gestrekt heen en weer bewegend, legt de stagiair uit.

De begeleidster van de ouderengroep komt de kamer binnen. Ik sta gauw op, geef haar een hand en verklaar mijn aanwezigheid. Johan volgt dit alles aandachtig. Aan de grote tafel vertelt de begeleidster dat de nieuwe aanpak ingrijpende gevolgen heeft voor allen. Niet langer zijn er twee begeleiders voor iedere groep beschikbaar. 'Ik sta er nu in mijn eentje voor,' zegt ze. 'Wanneer ik even iemand moet helpen, laat ik de groep met de meervoudig gehandicapte en dementerende

ouderen in feite even los. Het is niet anders. De personeelskosten moesten worden gehalveerd. Daarom ben ik zo blij met mijn stagiair. Soms moet ik even weg, voor overleg of even naar de wc...'

Voor Johan heeft dit ingrijpende gevolgen. Wanneer hij naar de wc moet, is er geen extra tijd meer om hem te helpen met het ophijzen van zijn broek. Dat moet nu snel, snel. En snel, snel is precies wat Johan niet kan. Zijn grootste geluk vindt hij in de tuin, thuis bij zijn zus, waar hij inwoont. In de tuin kan hij eindeloos in de weer zijn met wat takjes; Johan is een grote, zachte reus.

In de wereld van snel, snel kan het Johan te veel worden en als het hem te veel wordt en zijn broek te snel omhoog wordt getrokken, wordt hij soms boos en kan dan een schop uitdelen. En omdat dit al herhaalde malen is gebeurd, moet Johan binnen enkele weken verhuizen, vertelt de begeleidster. Hij gaat naar een andere instelling. 'Daar is meer ervaring met agressiviteit en kan men er met medicijnen voor zorgen dat Johan rustiger wordt. Dat is voor hem en iedereen eigenlijk beter,' zegt ze, alsof ze zichzelf probeert te overtuigen. Ze laat haar schouders zakken. Ik vraag of Johan zich ervan bewust is dat hij moet verhuizen. Nee, dat blijkt niet het geval.

Johan kijkt; ik glimlach naar hem. Hij wijst me aan, strekt zijn arm naar me uit, heen en weer. Hij wil iets zeggen maar blijft gevangen in zijn zwijgzaamheid. Johan blijft me aankijken terwijl hij opstaat en naar een synthesizer in een hoek van de kamer loopt. Het duurt even voor Johan erin slaagt het apparaat aan te zetten. Wanneer het is gelukt, kijkt hij achterom om er zeker van te zijn dat ik hem volg. Vervolgens, met zijn rechterhand, drukt hij een toets in en daarna nog een, en nog een. Hij bromt erbij alsof hij zingt. Johan kijkt me opnieuw aan. Ik klap voor hem. Hij draait zich om en loopt langzaam terug naar zijn stoel en gebaart met zijn rechterhand opnieuw naar me, heen en weer.

Elke donderdag wanneer de trein me vanuit Goes naar een

volgende etappe brengt, denk ik even aan Johan. Vaak, op de eindeloze lange stukken rechtuit, hoor ik in mijn gedachten zijn muziek, die toon en een volgende toon, autonoom, langgerekt.

DE ZOEKTOCHT

Het is donderdag 3 februari 2011, even voor negen uur. Ik loop het pad af, de straat in en draai me om. Ik zwaai naar mijn vrouw, ze maakt een foto. Daarna ga ik op weg. Het is koud en windstil. Een bleke zon licht de mist op die boven de Leendert Abrahampolder hangt.

Ik wandel onder aan de zeedijk, langs de Oosterschelde naar de Zandkreeksdam, en vandaar richting Goes. De weg kan ik dromen; dagelijks heb ik hier gereden, met de auto, met de fiets. Nu, te voet, realiseer ik me dat tijd en afstand een nieuwe betekenis krijgen. Stap voor stap verdwijnt de haast en opent zich de ruimte. In een periode van zestig jaar, twee generaties, heeft mobiliteit een dynamiek gekregen die mijn grootvader zich niet had kunnen voorstellen.

Bij het viaduct naar Goes-Noord. De snelweg oversteken is een kleine moeite en het scheelt een grote lus om onder het viaduct door te lopen naar de andere kant van de weg. Ik hol op een drafje over de snelweg. Mijn hart bonst, niet van inspanning maar van angst. Eens en nooit meer, besluit ik op hetzelfde moment. Ik heb thuis beloofd dat ik geen risico's zou nemen op deze tocht. Ik zal nooit in de duisternis wandelen en altijd zorgen dat ik voor mijn vertrek op donderdag weet waar ik zal overnachten. Ik hoop natuurlijk dat ik in het land zo veel mogelijk mag slapen bij leden van de Partij van de Arbeid. In het ledenblad heb ik een oproep gezet. In het partijkantoor en bij de Wiardi Beckman Stichting helpen mensen

mee onderdak zoeken. Ik schuifel het talud af.

In Goes-Noord wordt gebouwd. Een kraan hijst bouwmate-
riaal op een appartementsgebouw. Ik zou met de kraanmachi-
nist willen praten over zijn werk en leven, maar hij zit in een
kooi hoog boven de wereld. Wachten tot hij naar beneden
komt zou mijn voettocht te veel ophouden. Wie weet kom ik
later nog eens een kraanmachinist tegen, zeg ik in mezelf.

In Goes-Zuid is de hoofdvestiging van Emergis, een Zeeuw-
se instelling voor geestelijke gezondheidszorg. Emergis, waar
meer dan 1400 mensen werken, is voor Zeeuwse begrippen
een grote instelling. In Zeeland is algemeen bekend dat het
niet goed gaat met Emergis. Hoewel er mensen behandeld
worden om van hun drugsverslaving af te komen, is de drugs-
handel op het terrein levendig. En de directie stuurt aan op
een fusie met een grote instelling uit de Randstad.

De kantine van Emergis is groot. Uit niets blijkt dat dit een
psychiatrisch ziekenhuis is of een dolhuis, zoals het vroeger
heette. Het lijkt de kantine van een bank of een restaurant van
een vakantiepark. Mensen zijn informeel en eenvoudig ge-
kleed. Ogenschijnlijk is er geen onderscheid. Ik ga aan een
tafeltje zitten bij een wat oudere man alleen; hij maakt als
enige een uitnodigend gebaar. 'Warm eten is hier goed,' zegt
hij. 'Neem warm eten. Lekker kip... Kip... Lekker kip. Met jus.'
De man eet rustig en met luide smakken. Hij maakt een te-
vreden indruk.

Wanneer de smakkende man is uitgegeten en opgestaan
schuiven drie medewerkers van Emergis aan bij mijn tafel.
De dames zijn bevreesd voor hun baan, zeggen ze wanneer ik
ernaar vraag. Twee van de drie werken al meer dan twintig
jaar bij Emergis. Financieel gaat het de organisatie niet goed;
er zullen wellicht mensen worden ontslagen, vertellen ze. Het
sociaal akkoord dat door de directie aan het personeel werd
voorgesteld, is vrijwel unaniem afgewezen.

Wordt er gedeald binnen de instelling, zoals ik in de krant
lees? Het is toch de bedoeling dat men hier van zijn of haar

verslaving af komt, vraag ik. Ja, vertellen de dames, maar zolang drugs gedoogd worden in de samenleving, zullen er verslaafden zijn en zal er gehandeld worden, ook in een instelling als Emergis.

Ze hebben iets anders op hun lever. Collega's zijn binnen Emergis feitelijk concurrenten die hun best moeten doen om cliënten te binden. Hoe meer cliënten werken of actief zijn in een afdeling, hoe succesvoller. Iedere cliënt vertegenwoordigt geld, dat de afdeling ten goede komt. De concurrentie die hiervan het gevolg is maakt het voor de directie makkelijk, menen de medewerkers. 'Verdeel en heers.'

Een van de dames geeft een voorbeeld. 'Bij mij werkt een oudere man met een zekere vorm van autisme. Hij heeft een persoonsgebonden budget en weet dat hij nog spaargeld heeft op zijn rekening. Nu is zijn fiets stukgegaan en wil hij een nieuwe kopen. Daar heeft hij geld voor, maar degene die zijn budget beheert, geeft niet thuis. De man is niet dom; hij weet dat hij het kan betalen. Zonder fiets kan hij niet naar zijn werk hier, op Emergis, komen. Als hij niet naar zijn werk komt, verliest hij zijn persoonsgebonden budget en valt hij terug op de bijstand. De nieuwe fiets is dus voor de man een noodzaak; zijn gedachten draaien maar rond en een eenvoudig probleem wordt zo een obsessie. Ik kan het probleem van het beheer van zijn geld niet oplossen, maar door even met hem te gaan wandelen verzet hij zijn gedachten en kan hij even ontspannen. Maar dat kleine beetje wandelen, dat mag niet meer. Dat wordt niet vergoed door de zorgverzekeraars. Dat bepalen de managers.'

Een van de vrouwen legt haar arm op de mijne. 'Geef ons, het personeel, onze waardigheid en menselijkheid terug.'

Van Goes volg ik een fietspad naar Kapelle dat uitkomt op de Weg naar het Stomme Kruis. De vroegere premier Jan Peter Balkenende en de huidige minister van Financiën Jan Kees de Jager moeten hier als schooljongens elke dag zijn gepasseerd.

DE ISAAC BEECKMAN ACADEMIE

In Kapelle, tegenover het station, staat de nieuwste school voor het voortgezet onderwijs in Zeeland, de Isaac Beeckman Academie. Met persoonlijk, intensief en doelgericht onderwijs en een minimale overhead bewijst de Isaac Beeckman Academie dat een school met reguliere bekostiging beter en effectiever kan presteren. Kinderen zitten in klassen van maximaal zestien leerlingen, gaan vier lange dagen per week naar school en gaan pas naar huis wanneer het huiswerk klaar is. Er wordt twee weken langer doorgewerkt tijdens de vakantie. In het onderwijs is extra aandacht voor filosofie.

‘We vonden inspiratie in het werk van Margalith Kleijwegt en Felix Rottenberg, die in Amsterdam een vastgelopen middelbare school weer op orde kregen,’ vertelt Misha van Denderen, de onbezoldigde voorzitter van het bestuur van de Isaac Beeckman Academie. ‘Wij wilden zo graag binnen bestaande scholen of organisaties onze plannen en ideeën realiseren, maar keer op keer werden we afgewezen. De gevestigde belangen in het onderwijs lijken in beton gegoten. We hebben echt jaren geprobeerd. Maar hier, in het Zeeuwse Kapelle, kregen we een eerste kans.’

De school is een overrompend succes. Tientallen ouders moeten worden teleurgesteld omdat de school niet meer dan tachtig leerlingen per studiejaar aanneemt. Kleinschaligheid is het uitgangspunt van het initiatief. Het is een school zonder een managementlaag, zonder protocollen, procedures en allerlei ingewikkelde structuren en dure gebouwen. Misha van Denderen: ‘De grote gefuseerde scholengemeenschappen en colleges missen vaak een identiteit. De grootschaligheid leidt tot hogere kosten omdat je nauwelijks nog kan overzien welke financiële gevolgen besluiten hebben. We doen het eenvoudiger, kleinschaliger, en lossen problemen die zich voordoen onmiddellijk op. Ook bij ons werd een kind gepest. De docent moet het probleem zelf oplossen, met alle betrokkenen en de hele klas. De gepeste jongen is intussen klassevertegenwoor-

diger. Een pestprotocol hebben we niet nodig.'

Een van de opmerkelijkste aspecten van de Isaac Beeckman Academie is dat zij op havo-niveau 20 procent van de leerlingen aannemen die met een vmbo-t-advies van de basisschool komen. Bij het vwo worden kinderen met een havo-advies toegelaten. Misha van Denderen: 'Natuurlijk kan dat als je intensief onderwijs geeft in een aantal gevallen. Het gaat ons er niet om om voor hoge cijfers kinderen naar een lager niveau te drukken, zoals zo vaak gebeurt. We willen leerlingen helpen het beste uit zichzelf te halen. Wanneer je met een vmbo-advies toch een havo kunt halen, met zesjes desnoods, heb je het goed gedaan. En dat zie je dus niet terug in de vergelijkende tabellen in de media. Ik zeg altijd: we doen het verkeerd wanneer we in *Trouw* in de top staan. Wij zijn gespecialiseerd om zoals dat heet van een dubbeltje een kwartje te maken; daarin ligt onze kwaliteit.'

Ik vertel Misha over de basisschool in Kats waarvan het onderwijs nauw aansluit op dat van de Isaac Beeckman Academie. Ik vermoed dat op enig moment het besluit valt om het schooltje van Kats te sluiten; alle provinciale rapporten sturen aan op het sluiten van tientallen kleine scholen in Zeeland. Kats zal als een van de kleinste scholen worden aangepakt, ook al is het een van de beste scholen van Zeeland. We spreken af dat we elkaar opzoeken wanneer het in Kats misgaat met het basisonderwijs; samenwerken biedt dan wellicht uitkomst.

Van Kapelle wandel ik over de hoge Postbrug naar Yerseke, het oester- en mosseldorp van Zeeland. Het is een nare, koude dag, met aanhoudende motregen en harde wind. In Yerseke koop ik bij de bakker een paar krentenbollen en vervolg mijn weg door een polder over een smalle, rechte weg van 5 kilometer. Het land, links en rechts van de smalle weg, is geploegd: diepe voren in de klei tot aan de einder. De scherpe lijnen onder de hoge zware lucht zijn van een eenvoud en schoonheid die je nergens ter wereld zo kunt zien. Zeeland is het

mooist in de late herfst en in de vroege winter.

Ik loop via het kleine Oostdijk naar Krabbendijke en zoek hier naar een aanknopingspunt voor mijn tocht, naar iemand met wie ik zou kunnen praten.

Het is halverwege de middag en nog een eind naar Rilland. Nog 10 kilometer door verlaten polders. Wandelen wordt worstelen. De rugzak snijdt in mijn schouders.

DE BOER EN DE POMP

Wim van Gorsel is akkerbouwer. Aan de rand van zijn land, bij Rilland, heeft hij een Shellbenzinepomp en hier verkoopt hij onder meer biodiesel, geraffineerd van het zelf geteelde koolzaad. De geschiedenis van de boerderij gaat terug tot 1776, wanneer de Reigerbergsepolder is bedijkt. De voorouders van Wim boeren op Tholen maar zien wat in de nieuwe grond nabij Rilland. De eerste 25 jaar wordt benut om de akkers te cultiveren en de productie op gang te brengen. De opbrengst in de eerste decennia is beperkt en onzeker maar het bedrijf gaat over van vader op zoon, generatie na generatie. Wim boert nu op een bedrijf met 65 hectare land; 4 hectare daarvan is bestemd voor de productie van koolzaad.

Aan de keukentafel, met zijn vrouw Lidwien, vertellen ze over hun bedrijf. 'Twintig, dertig jaar geleden kenden we in de landbouw enorme productieoverschotten: de melkplas, de boterberg, tomaten in overvloed. Wat je als boer probeert, wetende dat de Europese subsidies worden afgebouwd, is de markt voor de producten te verbreden. Je kunt overschotten tegengaan met het braak leggen van land, zoals het Europees landbouwbeleid wil, maar voor een Zeeuwse boer is dat onwenselijk. Je bent boer om gewassen te telen, en niet niks te doen. Bovendien ben je rentmeester van de polder om het door te kunnen geven aan een volgende generatie. Ik heb gezocht naar een nuttige besteding van de overschotten en reststromen op mijn bedrijf. Omdat ik in de jaren negentig begon-

nen was met de benzinepomp wilden we de cirkel rondmaken, met de productie van duurzame biodiesel.'

Het is een idee dat jaren pionieren vergt. Wim en Lidwien zoeken voor de benzinepomp een leverancier die mee wil denken over innovatie. Shell biedt perspectief: zij kunnen de koolzaad raffineren en leveren als biodiesel. Wim van Gorsel is de eerste boer die duurzaam geproduceerde en gecertificeerde biodiesel in zijn eigen bedrijf kan verkopen. 'Die certificering is van groot belang,' legt Wim uit. 'Het biedt een wereldwijd geldende standaard en garantie dat mijn biodiesel duurzaam geproduceerd wordt, en dus niet ten koste gaat van de voedselproductie. Ik wil ten koste van alles voorkomen dat we in die discussie terecht zouden komen. Het moest en zou in één keer goed gaan.'

DE KERMISKLANT

Van de boerderij en Shellpomp van Wim van Gorsel vertrek ik even na elf uur in de richting van Bath. Het dorp is nu niet meer dan een rij huizen aan de voet van een dijk; tot in de 19e eeuw stond hier een fort. Achter de huizen van Bath ligt nu een kassencomplex van de firma Lans. 's Nachts is het oranje licht in de verre omtrek te zien. Er worden hier tomaten gekweekt, en komkommers. Het is een gesloten wereld waar voedsel efficiënt en grootschalig wordt geproduceerd.

Aan het einde van de dijk, bij een spuisluis, strekt de Oosterschelde zich voor me uit. Aan de voet van de dijk, waar land en water aan elkaar grenzen, staat een bord waarop staat dat dit gebied beschermd is en hier niemand mag komen. Voor zover ik kan zien is er geen mens te bekennen. Uit het westen naderen zwarte wolken, even dreigend als de instructies op het bordje: wegwezen. Ik volg de zeedijk. Links de verboden wereld van de natuurbeschermers, rechts de gesloten wereld van glas. De wind trekt aan, het is koud.

Ik keer in gedachten terug naar de eettafel, gisteravond.

Vrienden en vriendinnen van mijn zonen Joris en Thomas zitten bij elkaar en wisselen hun ervaringen over het Zeeuwse middelbaar beroepsonderwijs uit. Verhalen over lesuitval, over ongemotiveerde docenten, over slechte lessen, over docenten die na tien minuten de klas uit lopen en niet meer terugkeren, over de organisatorische chaos binnen het roc Zeeland, het huidige roc Scalda. Ze besluiten om een projectplan op te zetten en een website te ontwikkelen om ervaringen te verzamelen en verbeteringen voor te stellen.

Via de Hogerwaardpolder nader ik de Brabantse Wal, waar in opdracht van Het Brabants Landschap met een graafmachine ‘nieuwe natuur’ wordt geforceerd. Twee vogelliefhebbers, in dienstkleiding van het energiebedrijf Delta, klimmen over een hek. Als ze aan de andere kant staan, roep ik die mannen. Het zou een enorme omweg schelen als ik dwars door het gebied naar Bergen op Zoom zou kunnen lopen. De twee vogelaars verontschuldigen zich; het gebied is voor publiek verboden. Zij gaan het gebied beroepshalve binnen. ‘Het nuttige met het aangename verenigen.’

Het is nog 7 kilometer tot Bergen op Zoom. Het miezert. Stap voor stap verder; geen mens te zien. Mijn gedachten leiden me naar een oude man die ik een paar jaar geleden tegenkwam bij een bushalte in Kloosterzande, in Zeeuws-Vlaanderen. Hij had lichte, heldere ogen en een gegroefd gezicht. Hij vertelde me dat hij visser was geweest op de Westerschelde. Als klein ventje ging hij met zijn grootvader het Verdrongen Land van Saeftinghe in en plaatsten ze samen fuiken in de geulen. ‘Ik leerde van de stroming en van de lucht, van de vogels en de planten. En nu? Nu valt het Verdrongen Land onder Het Zeeuws Landschap. In hun buitenhuis zitten ze met het dure volk en broeden plannen uit om onze dijken door te steken. En ik mag mijn kleinzoon niet meer leren wat een fuik is, en hoe het water stroomt.’ De oude man spuugde op de grond, keek me verwijtend aan, een ogenblik, draaide zich om en zag dat de bus eraan kwam. Hij stapte in, op weg naar Hulst.

Doornat bereik ik de nieuwe wijken aan de rand van Bergen op Zoom. In een winkelcentrum schuil ik een poosje maar de kou wijst me verder; ik moet naar het oude centrum. In een auto op een parkeerplaats nabij een sporthal zie ik een jongen een ijsje eten. Het raam van zijn auto is open; de muziek staat aan. De jongen stapt uit en biedt me een lift aan. Danny Groninger is 33 jaar oud en eigenaar van een botsautobaan op de kermis. Hij trekt van het vroege voorjaar tot in de herfst met zijn botsauto's door Zeeland en Brabant vertelt hij terwijl we in de richting van het centrum rijden. Zijn hele familie heeft kermiskramen, zijn neef heeft ook botsauto's. Ik wil graag weten hoe het hun vergaat, met de crisis en de vergunningen en leges die steeds hoger worden. 'Natuurlijk hebben we last van crisis, maar ons echte probleem zijn de koperdieven. Ze stelen de kabels van de kraam waar je bij staat. En wat het ergste is: als we iemand op heterdaad betrappen en vasthouden tot de politie komt, dat wij dan een veroordeling krijgen. Dan zouden we voor eigen rechter spelen. Dat is toch de omgekeerde wereld? Kabels stelen mag wel maar iemand vasthouden tot de politie komt, niet?'

ONGELUK MET EEN PERSOON

Een klap, de trein vertraagt te snel en staat stil met een schok. Een meisje heeft zich voor de trein geworpen. Beelden vormen zich in mijn hoofd: de lange, lege spoorlijn, de naderende trein, het meisje naast de rails, wachtend. Haar laatste gedachten voor de grote stap. De machinist, de hoofdconducteur, hulpverleners, ouders, vrienden, vriendinnen.

In Bergen op Zoom is er een oploopje bij de kiosk. De vrouw achter de balie haalt haar schouders op. 'Het gebeurt zoveel. Bij Goes en bij Halsteren zijn psychiatrische instellingen, vlak bij de spoorlijn. Dus ja,' zegt ze, 'wat wil je dan?' Een haastige meneer in een rood jack vraagt om een pakje sigaretten. Terwijl de vrouw in het winkeltje routineus het

gevraagde merk pakt en scant bij de kassa, zegt ze schijnbaar zonder emotie: 'Het is een verschrikking voor het personeel. Vorige week springt er een man voor de trein. De hoofdconductrice moet eruit om het slachtoffer te identificeren. Ze ziet haar eigen man liggen, in stukken.' Ze kijkt me even aan en rekent de sigaretten af.

Te laat en onthutst kom ik het kantoor van de wethouder binnen. Ad van der Wegen is een ronde, joviale man met een kale kop en vrolijke ogen. Hij speelt trompet in een dweilorkest en werkt, voor hij wethouder wordt, 23 jaar lang in de ploegendienst bij Cargill, een wereldwijd opererend agro-industrieel concern. Ad ontwikkelt zich via de vakbond, de ondernemingsraad en het pensioenfonds. In zijn dweilorkest wordt hij benaderd door een vroegere PvdA-wethouder. Raads-lid, lijsttrekker, wethouder. 'Alles wat ik in de loop van mijn leven heb geleerd, valt nu op zijn plaats,' zegt Ad, die bevriend is met boer en pomphouder Wim van Gorsel.

Er is een zoektocht gaande, legt hij uit, om olieproducten te vervangen door grondstoffen uit de landbouw. In West-Bra-bant, Zeeland en de Gentse kanaalzone werken onderwijsin-stellingen, onderzoekscentra, het bedrijfsleven en de overheid samen om die mogelijkheden verder te ontwikkelen. Bergen op Zoom krijgt Green Chemistry Campus, waar nieuwe, klei-ne bedrijven zich kunnen vestigen. Op termijn zou dat 2500 banen kunnen opleveren en een koppositie in de noodzake-lijke veranderingen van de economie. 'Het is een kwestie van lange adem,' zegt de wethouder. Maar is die tijd er wel, vraag ik. Ad erkent het probleem. 'Ik ben ervan overtuigd dat als we de mensen persoonlijk zouden kunnen uitleggen wat we doen, dat we ze dan zouden kunnen overtuigen. Maar zo ge-makkelijk gaat dat niet in onze door de media en communica-tietechnologie beheerste wereld.'

Van Bergen op Zoom verdwaal ik, in een plensbui, op weg naar Roosendaal. Tegen vier uur is het al donker. Auto's met felle koplampen aan razen langs me heen. Tot op het hemd

nat, neem ik halverwege een bus terug. 's Avonds, achter ons huis, parkeert een man uit Roosendaal zijn auto op de Zee-landbrug. Hij stapt over de reling.

HET GEHEIM VAN 'T EIKE

De volgende dag schijnt een lichte winterzon in Roosendaal, grensplaats en knooppunt voor het treinverkeer vanuit Amsterdam richting Brussel en Parijs. Vanaf het station zoek ik mijn weg richting Rucphen. Een grote man komt op me af. Hij draagt een donkerblauwe cap en een oranje veiligheidsjack, zijn handen in de zakken. Ik vraag hem de weg. De man draait zich om en kijkt om zich heen. Rucphen, vraagt hij hardop, Rucphen... ja... nou moet ik eens kijken... Hij is chauffeur in de wegenbouw. Meer dan dertig jaar werkt hij voor Dura Vermeer wanneer zijn contract wordt opgezegd. Dura Vermeer richt een nieuw bedrijf op, een onderaannemer. Daar is hij nu in dienst. 'We hebben nu een los contract gekregen maar ons ploegje mocht bij elkaar blijven.' Het werk in het asfalt bevalt hem, al is het door het nachtwerk zwaar. 'Maar ja, alles voor het ploegje. En dat nu is mijn angst, meneer. Op sinterklaasavond kreeg ik een kleine hersenbloeding. Morgen moet ik worden herkeurd. Mag ik weer rijden voor mijn ploegje, of niet? Maar goed, u moet naar Breda, was het niet? Ik zou het eens verder vragen.' We geven elkaar een hand. Ik loop verder en vind vanzelf de richting Rucphen en Sint-Willebrord, 't Eike' in de volksmond. Het is een bijzonder dorp, bekend door wielrenners en biljarters, Wim van Est, Rini Wagtmans, Dick Jaspers, Christ van der Smissen en Gerwin Valentijn, die ook stratenmaker is. Maar wie een beetje vertrouwd is met de streek, weet dat Sint-Willebrord vooral een gesloten gemeenschap is, met een hartelijke en onderling solidaire bevolking. De pvv haalt hier bij verkiezingen een absolute meerderheid.

In 't Eike zie ik Kam en Schaar Voor Hem en Voor Haar.

Ik open de deur, en een aantal dames, met aluminium vlin-
ders in het haar, kijken verrast en geschrokken op wanneer ik
binnenkom. Op mijn vraag of ik geknipt kan worden, volgt
kort overleg. Even later zit ik in een stoel. De kapster, Yvonne,
is een vriendelijk Pools meisje. Ze praat zacht en wil over het
dorp en de bewoners niets vertellen. 'Het zijn aparte mensen,'
zegt ze, een directe vraag vermijdt. Yvonne wil graag cor-
rect Nederlands leren spreken. Dat valt niet mee. Ze vertelt op
gedempte toon hoe groot de overgang is van Polen naar Ne-
derland, en hoe de verschillen in mentaliteit en cultuur haar
onzeker maken. 'Maar ik kan niet meer terug,' vertelt ze. 'Ik
ben al te lang weg uit Polen; ik ben 31 jaar en verlang naar
stabiliteit.'

In de spiegel zie ik een Mariabeeldje staan met een bran-
dend kaarsje ervoor. Is het van jou, vraag ik aan Yvonne. De
dames luisteren aandachtig. Ze knikt en haalt met een zwaai
het schort voor me weg, veegt de haren van mijn schouders en
reken af bij de kassa.

Even verderop komt een jonge vrouw uit een reisbureau.
Ze kijkt verschrikt op wanneer ik haar aanspreek. Het geheim
van Sint-Willebrord? 'Eigenlijk is het een groot kamp,' zegt
ze. 'Een hechte gemeenschap, waar tegen buitenstaanders
vreemd wordt aangekeken. Dat geldt al voor mensen van bui-
ten de regio, en al helemaal voor buitenlanders. Maar onder-
ling is men er voor elkaar, altijd. Als je van hier bent, en je wilt
een huis bouwen, dan hoeft je geen aannemer te zoeken. Dan
staat er een ploegje voor je klaar en wordt het huis met elkaar
gebouwd. Solidariteit is van belang, net als de kerk. Niemand
wil voor elkaar onderdoen. Heb ik geglazuurde dakpannen,
dan wil jij dat ook. En wat ook typisch is voor Sint-Willebrord
is dat we in de keuken leven. De huiskamer is voor sier, voor
de pronk. Op woensdag eten we frites. Dan eet heel 't Eike
frites. En er is nog iets. Hier geldt: alles voor het jong. Als je
16 bent, krijg je een scooter, als je 18 wordt, een auto. Alles
voor het jong.'